

РЕВОЛЮЦИИТЕ В РУСИЯ – ИЗТОК И ЗАПАД

Ася Атанасова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Още от Петър I, дори и по-рано – съпоставяйки Киевска и Московска Рус, Русия търси себе си. Тя се възражда като държава много пъти, и все различна, но въпросът тя Изток ли е, Запад ли е, или нещо различно, колкото и да е стар, остава. В много отношения Русия е Европа и нейното място е в Европа, но начинът ѝ на управление все я тегли на Изток.

Keywords: East; West; Russia; Europe; split; revolution

Още от самото си създаване като държава Русия има едно голямо противоречие вътре в себе си – тя Изток ли е, или Запад. Този въпрос тормози самите руснаци открай време. През XIX и началото на XX век той се превръща в основен и дебатите по него не спират в московските литературни салони. Там изкрystalизират и двата кръжока, характерни за четирийсетте години на XIX в.: славянофили и западници; самите им имена говорят за тяхната идеология.

И едните, и другите обичат еднакво силно Русия, но по различен начин. Александър Херцен пише за тази различна любов – „*И ние като Янус или като двуглавия орел, гледахме в различни посоки, докато сърцето ни биеше еднакво.*“

Основният въпрос е дали исторически Русия трябва да следва пътя на Западна Европа, или тя има свой, особен път, както и цивилизация от друг тип? Темата Изток и Запад, Европа и Русия се превръща в основна/характерна руска тема.

Всяко едно голямо събитие в руската история се пречупва през тази призма, то се разглежда от гледна точка на това дали неговите последствия отдалечат, или приближават Русия до Запада.

Така е и с руските революции. Още техните съвременници започват да виждат в някои от тях Европа, в други – Азия. Пьотр Струве казва, че „*през Октомври Русия я поразява азиатски инфаркт.*“

Може да се върнем и по-назад в руската история и да проследим това разграничаване или доближаване към Европа или към Азия. Но равносметката не е в полза на никого, за всичките тези години нито Европа е познала Русия, нито Русия – Европа, а са толкова близки. И до днес руснаците будят безпокойство, несигурност, недоверие сред западния свят и това има своето обясне-

ние назад в историята на страната, както пише Николай Бердяев – *В руската история много неща отблъскват емпирично...* (Berdyayev, 2007a: 239).

Философът допълва: *Противоречивостта и сложността на руската душа може да са свързани с това, че в Русия се сблъскват и взаимодействат два потока от световната история – Изтокът и Западът. Руският народ не е нито чисто европейски, нито чисто азиатски. Русия е цялостна част от света, огромен Изток – Запад, тя обединява два свята. И винаги в руската душа са се борили две начала, източното и западното* (Berdyayev, 2007a: 240).

Това търсене на руснаците продължава и до днес, темата остава. Може да я открием и в самите държавни образувания на източните славяни. Русия дълго търси най-подходящото за себе си, за своето светоусещане, политическата си организация и т.н. Първа е Киевска Рус – държава много по-свободна и отворена към Западна Европа, отколкото Московска Рус. Последната е много повече Азия, в нея има малко Европа. Учудващо е, че славянофилите идеологизират точно този период, в който Русия сякаш се връща назад в Средновековието, докато Европа бързо излиза от него. Всичко, което Западна Европа е оставила в миналото и феодализма – и крепостничеството, и селската община, в Московска Рус се утвърждава и доразвива.

Парадоксално е, че едно събитие, станало в разцвета на Киевска Рус, я затваря още повече за Запада – приемането на християнството. Казвам парадоксално, защото този акт би трябвало да я приобщи към голямото европейско християнско семейство, въпреки че вярата идва от Византия, от Изток¹). Но времето, в което е прието то, е времето на схизмата, така, от религиозна гледна точка, всичко, което идва от Запад, става нечисто и опасно.

Флорентинската уния и падането на Константинопол са събития, които още повече противопоставят Русия на Запада и я карат да се възприеме като единствения пазител на вярата. Всичко това води до идеята за Москва като Трети Рим. Но тя се изопачава, което води и до изопачаване на християнското призвание на руския народ. Това е следствие на силната централизация и национализацията на православната църква. *Идеологията за Москва като Трети Рим е спомагала за укрепването и могъществото на московската държава, царското самодържавие, а не за процъфтяване на църквата, не за издигане на духовния живот* (Berdyayev, 2007a: 247).

Това постоянно търсене на Русия тя Изток ли е, или Запад, води до затварянето ѝ, до слагането на една безсмислена невидима преграда. Преградата е много по-видима относно Запада, към него има повече несигурност и страхове, затова и отношението често е враждебно. Но при едно по-добро вглеждане ще видим, че тези прегради не са поставени пред културното проникване от Европа, а пред тези, които могат да променят държавния строй. Влиянието на западните идеи така и не достига до закостенялото руско самодържавие, то не се променя по западен образец – нещо, което е имало

възможност да направи. Самодържавието се срива не заради проникналите на руска територия идеи, а заради собствената си изостаналост и нежелание да се реформира.

През целия XIX в. Русия е заливана с немска философия, с идеите на социализма, на марксизма и т.н. Славянофилът К. Аксаков е казвал, че *руският народ е призван да разбере философията на Хегел*. Руската интелигенция е търсила отговори на въпросите, които я интересуват, включително и на този тя Изток ли е, или Запад, опирайки се и тълкувайки западните учения и философии. Така характерно руски теми се решават със западна терминология. А западните учения така се пречупват през руската действителност, че придобиват съвсем различни очертания²⁾. Любовта на славянофили и западници към Русия се измерва повече с това не колко я обичат, а колко мразят или обичат Запада.

На Изток тези граници са много по-незабележими. Там Русия действа по-свободно и някак свойски, с презумпцията, че Изтокът ѝ принадлежи. Русия винаги е гледала на Изток с усещането за надмощие и превъзходство, особено след приемането на християнството. По отношение на Запада Русия действа с комплекса на по-слабия, докато на Изток – с отношение на по-модерната държава (особено по-време на империализма). Така руската политика на Запад се възприема *като азиатска, там тя иска да побеждава и отблъсква, докато на Изток политиката ѝ е европейска, присъединява и модернизира*³⁾.

Тези крайности и противоречия в руското мислене се предават и на западните хора относно Русия – те или я възприемат, или я отричат и се страхуват от нея, за съжаление, по-често е второто. Самата руска интелигенция⁴⁾ задава този начин на мислене с вечния си въпрос трябва ли Русия да следва пътя на Запада, или не. Тук не трябва да се пропуска и фактът, че Западът също носи голяма вина за насложилата се ситуация, той рядко реагира към Русия с разбиране, не се опитва да вникне в нейните особености, а инстинктивно я отблъсква. Но самата Русия често дава поводи за подобен тип поведение спрямо нея. Един от последните такива поводи е присъединяването на Крим. Няма да навлизам в темата, че Крим исторически и културно принадлежи на Русия, но географски не. С присъединяването му тя наруши множество договори и споразумения с Украйна и Европа, това не е политика, характерна за XXI в., а за XIX или XVIII в. И по-важното, с този си акт тя за пореден път показва, че на нея не може да се вярва, че тя може да наруши всякакви договори, когато си поиска.

Метерних често е казвал, че руската политика зависи от това какво е сънувал предната вечер царят. Но това зависи повече за външната политика, докато вътре реформите са козметични, устоите на самодържавието не се пипат нито от гледащия на Запад Петър I, нито от просветената Екатерина II,

ното от либералните императори след тях. Александър II поставя началото на либералните реформи, но те остават в рамките на абсолютната монархия. Реалните промени идват от Николай II, но не от желание за демократизация и модернизация на страната, а от страх – страха от революция.

Руските революции разтърсват из основи страната, тя излиза коренно променена от тях. Те са изключително закъснели, а и са извършени много бързо. Да, характеристика на всички революции е, че те се случват бързо, иначе щяха да са „еволуции“, но тук говорим за цели три революции в рамките само на дванайсет години. Русия иска за едно десетилетие да преживее промени, които Западна Европа преживява за векове. Всяка една революция там е епоха, която трябва да разруши старото държавно управление заедно със съпътстващия го социален строй и на техните основи да изгради нови. Всяка една революция носи в себе си историческите и културните натрупвания на съответната държава. Тези процеси са бавни, но формират една подготвеност и на хората, и на управляващите за тях. Може би затова те водят след себе си еволюция и прогрес. И формират един устойчив тип, който не позволява изпадането в крайности и изпробването на различни социални експерименти. Самото общество не позволява това. Русия не минава през подобна школа... (Buldakov, 2007: 22).

За липсата на този *устойчив културен тип сред интелигенцията* в Русия пише Павел Милюков. *На база този незавършен културен тип у нас лесно влезе западният идеализъм в неговите най-крайни и индивидуални проявления...* (Milyukov, 2014: 16 – 17). Милюков не е единственият, който пише за липсата на устойчивост, Александър Солженицин също вижда, че: *На руския дух не достига твърдост към изпитанията* (Solzhenitshin, 2017: 24 – 25).

Не са малко авторите, които обвиняват източното православие, че не успява да възпита у руснаците този борбен и устойчив тип, а създава маса от роби. Разбира се, тука не става въпрос за самата християнска религия, а за начина, по който тя е наложена в Русия, за някои характерни особености на източното православие и как то се пречупва през призмата на властта. То е наложено в полза на държавата, чрез него трябва да се заздравят самодържавието и вярата в добрия цар. Това сливане на църквата с държавата започва още при Иван IV.

Това е и една от причините руските императори трудно да възприемат идеята за конституция и парламент, за това, че е възможно някой да ограничи властта им. Тази *двойствена природа* на царя – на цар и на духовник, го затваря в едни тесни рамки, от които той не може да излезе и да еволюира към глава на парламентарна монархия.

На Запад няма подобно сливане на църква и държава, там конфликтите между папската и имперската институция и желанието на феодалите за самостоятелност води до постепенното и реално разделяне на властта. В Русия няма кой да води тази борба, защото всички работят за държавата.

Русия трудно може да се възприеме за национална държава. Тя продължава да колонизира и приобщава към себе си различни народи и през ХХ в. руските революции нямат общонационален характер. Народът е разделен не само като съсловия, които са непримирими помежду си, но и като националности. Болшевиките премахват тези различия, те изравняват всички във всичко. Има една съветска нация и икономическо и политическо изравняване, дори и културно. Това е наложено изкуствено и със сила и води след себе си катастрофални последици.

Всеки народ има свой революционен стил... Всеки народ прави революцията с онзи духовен багаж, който е натрупал в миналото, и внася в революцията своите грехове и пороци, но също и своята способност за саможертва и ентузиазъм. Руската революция е антинационална по своя характер, тя превърна Русия в безжизнен труп... (Verdyayev, 2007б: 7).

Руските революции са изключително спорни теми. Те не остават чисто руски революции, излизат извън пределите на империята и държавата и променят целия свят. Спорни са и защото имат куп противоречия и специфики вътре в себе си, породени от руската история и традиция. Всичко в тях се пречупва през огледалото на нейната действителност. Съществена роля в революциите играе интелигенцията, но тя също носи в себе си своите специфики и така променя същността им. Буржоазията не е това, което е западната буржоазия, нито работническата класа, нито селяните, нито войниците. Да не забравяме, че всички тези съсловия до този момент живеят и се развиват в рамките на абсолютна монархия, която не им дава никаква свобода за развитие. И изведнъж Русия става *най-свободната страна в света*, както и руската армия става също *най-свободната армия* – резултатите от поредното изпадане в крайности не закъсняват.

Оттук идва и трудността на определяне на революциите; какво точно са те: селски, войнишки или работнически бунтове; дворцови преврати; разрушаване на самодържавието отвътре или държавни преврати, или революции.

Както и да ги наречем, те са факт и дават началото на една нова държава. Държава, за която са мечтали малко хора и която се оказва проклятие за много други.

Революциите още повече задълбочават това противоречие и отново изкарват на преден план въпроса – Изток или Запад, Европа или Азия.

Тези, които искат Октомври, отричат Февруари и обратно. Да не забравяме, че и двете революции стават по времето на война, но ще е грешно, ако посочим като причина за тяхното избухване Първата световна война. Тя е една от многото причини – катализаторът. Отношението на руснаците към нея си личи в революциите. Те влагат своите сили в тях не във войната, която не се превръща в Отечественна, така както войната от 1812 г. или Втората световна. Но Русия така и не успява да извлече полза от бляскавите си военни успехи.

Двете войни носят огромен престиж на Русия във външната ѝ политика, но вътре в страната те затвърждават първата абсолютизма, втората тоталитаризма. И обратно, когато губи войни, идват реформи или революции. Пример за това са Кримската война (1853 – 1856), която води след себе си либералните реформи на Александър II, и войната с Япония (1904), която става повод за Първата руска революция (1905 – 1907).

Колкото и да е парадоксално за Русия, за нейното вътрешно развитие е по-добре тя да губи войните, които води.

Февруарската революция също води след себе си много въпроси, въпреки че на пръв поглед нещата изглеждат ясни и логични. Закостенялото управление на Николай II, нежеланието му да предприема реформи и да спазва обещанията, дадени през 1905 г., му костват трона. Но това е на повърхността. Следват много въпроси: защо царят слага подписа си под един незаконно изготвен документ⁵⁾, защо не е спрял революцията нито с отстъпки, нито със сила? Имало ли е заговор между либералите и висшите военни за извършването на дворецов преврат⁶⁾, или самодържавието се е разрушило отвътре⁷⁾?

Февруари допуска много грешки. Самото формиране на Временното правителство сякаш предопределя и цялата му политика. Умерените социалисти в лицето на меншевиките⁸⁾ (като начин на мислене те са пълната противоположност на болшевиките; меншевиките се доближават много повече до западната социалдемократия) се лутат между догмите в главите си, поставени от марксизма, и реалностите и възможностите, които им предоставя политическата ситуация – да вземат властта. Но как, без да е извършена социалистическа революция? Либералите, от своя страна, са принудени да влязат в съюз с тези, които по законите на политическата логика трябва да ги свалят от власт. Но го правят от страх, защото знаят, че без меншевиките и есерите улицата ще ги помете. Така се създава един политически хибрид, известен като двувластие.

И въпреки че народът за кратко им гласува доверие, бързо се вижда, че нито едните, нито другите са близки до неговите виждания и очаквания. Допуснати са много грешки: забавяне на най-важните реформи, криворазбраната демократизация на армията и даването на право на глас на войниците по време на война, забавяне свикването на Учредителното събрание, колебливата политика по време на Юлската криза, реабилитацията на болшевиките по време на Корниловския метеж и т.н. Но най-големите недоразумения, които носи Февруари, идват от това, че Временното правителство твърде дълго държи Русия в революционна обстановка, поддържа жива идеята за революцията.

Не премахва революционните органи на управление като Съветите⁹⁾, а постепенно ги предоставя на болшевиките, които на тяхна основа изграж-

дат новата държава. Дори измисля и нови, като Предпарламента, Държавното съвещание и др., които само задълбочават разединението в обществото. Пропускат момента да приемат конституция, която ще узакони и успокои управлението им. Виждаме как политиците и народът се отнасят към така чаканото Учредително събрание. Когато болшевиките го разгонват, нито едните, нито другите го защитават. На 5 януари 1918 г. проличава колко обезверен и изморен е руският народ. Как *с равнодушието си узаконява болшевишката диктатура...* (Pipes, 1994: 159–160).

А и който иска демократично управление, трябва да се откаже от самата идея за империя, Временното правителство не е готово да го направи.

По този начин се пропуска да се изгради държавността. Умерените социалисти и либералите не усещат, че със забавянето на реформите, с оставянето важните въпроси да се решават след войната и задължително от Учредително събрание, от ден на ден губят и без това малкото доверие, което имат сред народа. Това е ценен урок за болшевиките. *Народът се закача за болшевиките най-вече заради това, че усеща у тях държавната власт. Контрастът с кадетите, меншевиките и есерите е поразителен... Либерално-буржоазната държава по западен образец, която трябва да е резултат от Февруари, еволюира толкова бавно, че изостава от събитията... Селяните в Русия (особено тези в шинели) затова и поддържаха болшевиките, защото единствено в тях беше искрата на властта* (Kara-Murza, 2017: 204).

Колкото и парадоксално да звучи това изречение, в него има немалко истина – Временното правителство подготвя още повече почвата за идването на болшевиките, а те спасяват страната от разпад.

Февруари не успява да изпълни поставените задачи, очакванията на мнозина да изведе Русия на либералнодемократичния път на развитие. Но нито революцията, нито Временното правителство са губене на време. Това, че не успяват, не означава, че е нямало нужда от тях. Те са един от опитите в дългата поредица от събития в историята на Русия за налагане на демократично управление. В този смисъл, Февруари може да се разгледа като процес, доближаващ Русия до Европа. Той е свързан и с революцията от 1905 – 1907 г., и с реформите на Александър II, и с Михаил Сперански, защо не и с декабристите, с Петър I и с всички тези, които искат да видят Русия не само обърната към Европа, но и... в степената си на развитие близка до нея. Ако го нямаше Февруари и всички тези събития преди него, никой не може да каже каква щеше да е Русия днес.

Ако има събитие, което отдалечава Русия от Европа в новата ѝ история, това безспорно е Октомврийската революция. Самите участници в революциите и управлението на страната виждат ясно тези процеси.

Ще се спра на това как разглеждат този въпрос меншевиките, едни от най-близките хора до болшевиките и същевременно толкова далече от начина им

на мислене и действие. Ако някой гледа на Запад в Руската социалдемократическа работническа партия, то това са меншевиките; доказват го още през 1903 г., когато партията се разделя на две фракции. Меншевиките отдавна са преодолели и славянофилството/западничеството, и особено народничеството, те искат да видят Русия модернизирана и скъсала с всичко, което я тегли назад.

Давид Левин-Далин смята, че една от големите разлики между двете течения е формирана точно от посоката, в която гледат и мислят: *Меншевиките гледат на Запад, затова и те са много по-малко, болшевиките – на Изток, вярвайки в руската самобитност, самостоятелност, което виждане има добра почва в Русия* (Dalín, 1998: 147). В статията се цитира и едно изказване на Ной Жордания, направено през 1920 г.: *Запад или Изток, това е въпросът пред нас, и тук колебания са невъзможни... Нашият път води в Европа, пътят на Русия, на Ленин – в Азия. Враговете ще кажат, че сме на страната на империалистите. Тук решително ще заявя: предпочитам империалистите на Запада пред фанатиците на Изтока!* (Dalín, 1998: 147).

Сходно е виждането на един от най-изтъкнатите меншевики, човека, който пръв се противопоставя на Ленин – Мартов. Неговото отношение към Октомври е категорично: *експериментът на болшевиките да наложат социализъм в икономически и културно изостанала страна, е безсмислена утопия... аз органически не мога да се примиря с аракчеевското разбиране за социализъм и пугачовското разбиране за класова борба... с опита европейски идеал да вирее на азиатска почва... Днес в разцвет е „окопно-казарменият“ квази-социализъм, основан на всестранно „опростяване“ на целия живот...¹⁰⁾*. За Мартов Октомври напомня много повече на *анархична, отколкото на социалистическа революция*.

Александър Потресов освен сблъсъка Изток/Запад вижда още един важен проблем за руското общество по време на революциите – липсата на национален консенсус. За него *петроградският пролетариат остава пасивен, а преврата от 1917 г. извършват войниците. И в този преврат има повече не Европа, а Азия*. Големият проблем за Потресов е, че *в Русия няма национална стойка между обществото. Както либерализмът показва своята импотентност, така това прави и пролетариатът... Затова и националното единство трябва да е център на нашата...*

Изключително интересен документ представлява писмото на Павел Акселрод до Мартов, писано през 1920 г. В него са засегнати поредица от въпроси като: каква е ролята на болшевиките в революциите; как трябва да се реагира на Октомври; как трябва Западът да отговори на случващото се в Русия, и др.

П. Акселрод е един от ръководителите на меншевизма, който изгражда неговата програма, идеи, начин на действие. За разлика от болшевиките уме-

рените социалдемократи нямат един изявен лидер. Самият меншевизъм се рой на множество течения и всяко си има свой водач. В дадени моменти това работи за тях, този плурализъм прави фракцията по-привлекателна и така към нея се присъединяват повече работници независимо от политическите си предпочитания. Има периоди в съвместното съществуване на РСДРП, когато меншевиките са били предпочитаното крило¹¹⁾. П. Акселрод вижда в зачитането на чуждото мнение силата на партията: *Мислим отделно, побеждаваме заедно!* Но това невинаги работи, разделението изиграва лоша шега на меншевиките точно в момента, когато те трябва да са сплотени – по време на революцията.

Различният начин на мислене си проличава в това писмо, мненията на двамата водачи на меншевизма се разминават относно Октомври и случващото се в Русия след това. Акселрод призовава всички да се отърсят от надеждата болшевизмът да се трансформира в демократичен режим. За разлика от Мартов Акселрод не изключва възможността за насилственото сваляне на болшевиките – *те няма да се откажат доброволно от властта, за тази война отговорност ще носят единствено те*. За него *азиатският режим на болшевиките няма нищо общо с Френската революция, той е кощунство против социалдемократията и идеята за диктатура на пролетариата*.

Опитите за сравняването на Октомврийския преврат с Френската революция започват веднага след извършването му. Това е един от начините за неговото възхваляване, за узаконяването му, за прикриване на насилието. Дори го наричат *Велика революция*.

Болшевиките действително заимстват някои прийоми от Френската революция, имена на органи на управление, но нищо повече. Те не се учат от нейните грешки, не взимат конструктивните неща от нея, а най-вече методите на терор, чрез който да се задържат на власт. Неслучайно болшевиките са сравнявани с якобинците, те дори ги надминават и *събират в себе си най-отрицателните и отблъскващите им черти*. Акселрод казва, че *ако има прилика между тях, тя е като между ловката пародия и оригинала...*

Акселрод не се примирява и с отношението на много западни социалдемократи, които приемат случващото се в Русия за нещо закономерно. *Западът не може да приеме болшевизма за страна с високоразвита цивилизация, но в икономически изостаналата Русия се смята за законна и оправдана азиатската основа на неговата правителствена система, тоест система на задушаване на руската революция, деморализация, унищожаване на пролетарския ѝ авангард, пълно разрушаване на огромната страна и на нейните културни богатства* (Nenarokov, 2008: 50).

Ако Русия прилича по нещо на Азия, то това е най-вече нейната политическа система, начинът на управление на страната. Всичко работи за държавата.

С. Кара-Мурза разглежда Февруари и Октомври като две противоположни проекции за бъдещето на Русия. Прави анализ на хората, които извършват и едната революция, и другата. Това са *различни поколения, начин на мислене и действие*, отгук и различните цели, които преследват те. Според него една от основните причини за провала на Февруари е, че *болинството от населението остава далеч от вижданията на либералите и умерените социалисти за буржоазно-либерални преобразувания, за опитите им да наложат в стопанството на страната капитализъм от западен тип*. Това става във време, когато цялото население на Русия е обзето от един стереотип – *ненавист към буржоазията и богатите*. Временното правителство още повече засилва тази ненавист, програмата му е неадекватна на жизнените потребности на обществото. Октомврийската революция предлага друг проект, който ще поправи стореното от Февруари и ще върне Русия на историческия път на нейното развитие, в нови, но понятни форми. „Цялата власт на Съветите!“ – това е *самодържавие, но не на царя, а на избраните депутати* (Kara-Murza, 2017: 199 – 202).

Октомври действително връща Русия на *историческия път на нейното развитие* – този самобитен път, за който говорят и славянофилите, и народниците. Сякаш реформите на Петър I, декабристите, Февруари нарушават това нейно спокойствие, изкарват я извън пътя ѝ.

За Кара-Мурза Октомври още повече противопоставя Русия на Европа, Запада на Изтока. Неслучайно цитира Валтер Шубарт¹²⁾, който пише: *Най-съдбоносният резултат от войната от 1914 г. е не поражението на Германия, не падането на Хабсбургската монархия, не връщането на колониалното могъщество на Англия и Франция, а появата на большевизма, с който се върна старата борба между Европа и Азия, стъпвайки на нова фаза. Тази промяна на Изтока – е решаващото събитие на новата история...* (Shubart, 2000: 68).

В своята „Дълга телеграма“ от 1946 г. Джордж Кенан посочва някои от насложените стереотипи във външната политика на Русия, които пречат за конструктивно сътрудничество със Запада. Той стига до извода, че *Русия при большевиките още повече се затваря и режимът придобива по-нападателен и нетолерантен характер*. Това е чудесна почва за тази *несигурност, която измъчва большевиките, дори повече от предишните управници на страната*. Те имат *инстинктивен страх от външния свят...* Този страх се засилва още повече при контакт със *западните държави, които са по-компетентни, по-силни и по-съвършено организирани като общества*. Кенан смята, че *тази несигурност засяга най-вече руските управници, които винаги са чувствали, че управлението им е архаично по форма... неспособно да общува с политическите системи на западните страни*. По тази причина *руските владетели винаги са изпитвали страх от външно проникване*,

от пряк контакт между техния и западния свят... Несигурността ги е научила да търсят опора само в търпеливата, но безпощадна борба до тотален разгром на съперника, а не в разбирателството и компромиса с него. Според американския дипломат марксистката доктрина, която половин век тлее без особен успех в Западна Европа, дава смокиновия лист, с който большевиките прикриват морала и интелектуалната си непочтеност. Без нея те биха останали в историята само като последните от дългата редица жестоки и разточителни руски владетели, безмилостно тласкали страната към нови върхове на военната слава, за да осигурят външна сигурност на вътрешно слабите си режими¹³).

Пречупеният марксизъм и тоталитаризмът изолират, а и вече противопоставят до състоянието на война Русия и Запада. След Втората световна война идва Студената. Както казва Ернст Нолте, често безобидно наричана „конфликт между Изтока и Запада“, според него можем да търсим началото на Студената война още в 1917 година (Nolte, 2011: 440).

Тези войни, а и цялата история на болшеvizма, показват колко гъвкав е той, как може да се нагажда към всяка ситуация с една-единствена цел – да се задържи на власт. Как се преиначава всичко, как то приема търсената форма, за да бъде в услуга на режима. Никой не е потъпквал така идеите на марксизма, както руските марксисти в лицето на большевиките. По време на Първата световна война те са най-големите пацифисти не защото са против войната, а защото чакат своята война – гражданската. Болшеvizмът е една от причините за разигралата се *европейска гражданска война*.

След Октомври 1917 г. сред бялата емиграция се ражда едно интересно философско учение – евразийството. Някой го наричат *новото славянофилство*, което търси отново противопоставяне със Запада, но вече на друга плоскост. Н. Бердяев прави много тънка характеристика на това течение. Той, като цяло, не харесва особено бялата емиграция и гледа да страни от нея. Според него тя не върши нищо конструктивно и принадлежи към миналото, дори на моменти е вредна. Има нещо *маниакално в бялата емиграция – да не може да говори за нищо друго освен за большевиките, това е истински психопатологичен комплекс*.

За евразийството той казва, че *идеите им не са оригинални, те възпроизвеждат идеите на старите славянофили и някои мислители от н. на XX в. Но те имат нов заряд, това е младото поколение, което е преживяло войната и революциите. Това е преди всичко направление емоционално, не интелектуално... Такъв род душевна формация може да се превърне в руски фашизъм*. Бердяев вижда и положителни страни в тях като тази, че са разбрали, че руският въпрос е духовно-културен, не политически и че Европа вече не е монополист на културата... Но отношението им към Европа е *повратно и лошо и трябва да се нарича азиатство, не евразийство*.

Евразийците не разбират Руската идея от XIX в., че Русия не трябва да се затваря, а напротив, трябва да се отвори. Това не значи европеизация и подчинение на Запада, а да разкрие своите духовни богатства на света. Те са статични и тази им статичност е татаро-азиатска, не руска. За философа руснаците са европейци, наследници на елинизма, на Платон. Докато евразийците се гордеят с връзката си с Чингис хан, не с Платон. Те са близки до източното, азиатското, монголското. Московското царство е покръстено татарско царство, московският цар е покръстен татарски хан.

Елинската епоха е епоха на евразийската култура, където се съединяват Изток и Запад, Европа и Азия. Такъв род евразийство е универсален, подготвя почвата за християнството. Съвременното евразийство е враждебно на универсализма, създава културно-исторически затворен, статичен тип. Евразийците искат да са националисти, отделени от Европа и враждебни на нея.

Бердяев смята, че те поставят уместно въпроса на Владимир Соловьев: *Ти кой Изток си, на Ксеркс или на Христос? Тях ги пленява Изтока на Ксеркс, както и болшеvizмът е породен от този Изток на Ксеркс. Цялото бъдеще на Русия зависи от това дали ще бъде победен този Изток, нехристиянският, на татарската стихия. Да се изтрият монголските черти на Ленин от лицето на руския народ...*¹⁴⁾

Най-лошото в евразийството е, че те отново изграждат цялата си философия върху противопоставянето. Те разделят света по географски и етнографски тип на Изток – Запад, Азия – Европа, на добър и лош... Тяхната ненавист към западното, към католицизма е нехристиянска.

Евразийците не са единни в отношението си към революцията, някои от тях подкрепят Февруарската революция, други виждат положителни страни в Октомври. Същото е и при оценките им за болшевиките.

Един от умерените в своите възгледи евразийци е Пьотр Бицили, който впоследствие и се отдръпва от тях. Той не търси противопоставянето между Изтока и Запада, Европа и Русия, а напротив, търси допирните точки, проникването както в изкуството и културата, така и в политиката. Бицили приема Февруарската революция, не и Октомврийската. Сравнява Февруари с Френската революция, но докато Френската съдейства за създаването на нация, то Февруарската не успява.

П. Савицки изпада в другата крайност – на противопоставянето. За него, а и за повечето евразийци, революциите окончателно отделят Русия от Европа и в това е тяхното най-голямо значение. Те дори започват да оправдават извършеното от болшевиките и да приемат съществуването на СССР като управление, което ще доближи Русия до техните идеали¹⁵⁾.

Неслучайно посочих как интерпретира евразийството П. Бицили, въпреки че той не е типичен представител на това направление. Тоест

дори в това остаряло и доказало своята неефективност (близостта му със славянофилство; дори някои виждат допирни точки с народничеството) течение може да се намери начин за сближаване с Европа. Разбира се, трябва да направим уточнение, че евразийството не е нито славянофилство, нито народничество. То възприема от тях само определени теории, но е напълно ново философско виждане за съдбата на Русия. Не трябва да изключваме и това, че възникват в съвсем различни епохи, до и след революцията. Евразийството е много по-крайно от славянофилството, да не забравяме, че те оправдават болшевиките и революцията им, която ги отдалечава от Европа.

Днес съществува и неоевразийство, което отново залага на конфронтацията между Европа и Русия. За новите евразийци вече има и по-голям враг – САЩ. Неоевразийците са близки до Владимир Путин; той използва теорията им за идеологическа обвивка на властта си.

В дългия списък на хората, опитали се да доближат Русия до Запада, можем да сложим Михаил Горбачов (въпреки първоначалното му желание реформите да останат в рамките на комунистическата държава) и Борис Елцин. Но и двамата останаха неразбрани и дори остро нападени в родината си заради тези си позиции. Въпреки негативното отношение към Елцин трябва да признаем, че той предотврати кървавото разпадане на Съветите. Всъщност първият президент на Русия не повтори много от грешките на Временното правителство от Февруари 1917 г. и бързо и решително създаде нова легитимна власт. В книгата си „Европа философия и политика“ Добромир Добрев пише, че *с идването на Путин на власт се слага край на един „романтичен“ период във взаимодействията между Русия и Европа*. Слага се и край на надеждите на страната да наследи като приемник на СССР и неговата геополитическа роля (Dobrev, 2018: 113).

Русия винаги е търсила външен враг, властта оправдава по този начин огромните средства, които се дават за отбрана. Като традиция, властта се интересува много повече от външния си престиж на Велика сила (което ѝ е все по-трудно да прави поради икономическата си слабост), отколкото от просперитета на народа си. Тя втъпява, че страната постоянно се намира под външна заплаха, че целият свят е срещу нея и тя трябва да се защитава. И днес на власт са хора, които са привлечени от Изтока на Ксеркс, не на Христос.

Но докато старите режими не се притесняват много от това кои са всъщност, и са разпознаваеми за останалите, то днес се хвърлят много средства и сили да се скрие истинската същност на управлението. Един режим, който има афинитет към авторитаризма, е добре прикрит зад маската на демокрацията и зад целия ѝ административен и терминологичен апарат.

Властта се опитва да внуши, че на Запад също има потъпкване на законите, незачитане на гражданските права и т.н., тоест че има една псевдодемокра-

ция. Тимъти Снайдър пише, че: *Същността на руската външна политика е стратегическият релативизъм: тъй като Русия не може да стане по-силна, тя трябва да направи другите по-слаби. Най-простият начин другите да бъдат отслабени, е те да бъдат накарани да приличат повече на Русия... Ако външност руската криза на приемствеността може да бъде експортирана – ако САЩ могат да станат авторитарна страна, – тогава собствените проблеми на Русия, макар и неразрешени, поне ще изглеждат нормални (Snyder, 2018: 299).*

Техни врагове са ЕС, САЩ, НАТО, западният либерализъм, всички те искат да навредят на Русия, да я променят, да я подчинят. А реално Русия е тази, която влиза на чужди територии с танкове или направо ги анексира. Отделят се много средства и усилия западното общество да бъде представено като западащо, като хора, които не се интересуват от традиционните ценности на християнството и на семейството, а искат единствено да задоволят материалните си нужди. И разбира се, Русия, на която се изгражда визия, напълно противоположна на западната и че спасението ще дойде оттам.

Във външната си политика Русия следва политиката си да се държи свойски с държавите, които са ѝ близки като територия в Азия, а спрямо славяните в Европа – назидателно и поучително. Тя продължава да има имперско мислене, вижда ги първо като славяни, за които е нормално да следват нейната политика и интереси, и на последно място ги възприема като суверенни държави. Подобно поведение демонстрират и руският президент, и патриархът, и отделни политици. Така те изначално, със самото си поведение, предизвикват лоши спомени сред славяните и често политиката им е неприета, дори и да е конструктивна.

През 2014 г. е създаден Евразийският съюз като противовес на Европейския. За първи път подобен проект е предложен от президента на Казахстан Нурсултан Назарбаев през 1994 г. Той също принадлежи към неоевразийците, но за него най-важното в този съюз е икономиката, не политиката или духовните му измерения.

Превръщането на Русия в отделен континент не е нова идея в нейната история. Евразийците също налагат подобна теза, за обособено „месторазвитие“ между Европа и Азия. Но докато славянофилите искат да се разграничат от Европа и да не повтарят историческото ѝ развитие, то при болшевиките имаме отново сблъсък, но в *нова фаза*. Чрез световната пролетарска революция Русия ще победи Европа, ще я превърне в свое подобие и тя действително успя с нейната източна част. *Континенталният стил на мислене сменя националния и под егидата на принципа на равенството, заимстван от европейския Запад, започва борба за формиране на континент по свой облик (Shubart, 2000: 68 – 69).*

Президентът Путин, напълно в стила на евразийството, също говори за Русия като отделен континент, а не като мост между Европа и Азия, *тя е нещо различно, тя е нещо повече от мост.*

Интерес представлява и новото туристическо лого на Русия, носещо доста асоциации в себе си – „Русия – това е целият свят“. Едва ли друга държава, колкото и необятна и различна да е тя като територия и култура, би си позволила подобно лого.

Самюъл Хънтингтън посочва Русия като една от *раздвоените страни*, той включва към този списък и много други държави като Турция, Мексико, Австралия и др. За него *Русия е раздвоена държава още от времето на Петър I, дали е част от западната цивилизация, или е ядро на съвсем различна евразийска православна цивилизация.* Но и той отбелязва очевидното, ако Петър модернизира страната, въвежда много европейски достижения (нужно е да отбележим, че това става най-вече в армията и флота), *същевременно усилва азиатските черти на Русия, като усъвършенства деспотизма и елиминира всякакъв потенциален източник на социален или политически плурализъм* (Huntington, 2002: 195; 198).

Болшевишката революция поставя нов етап в противопоставянето Русия – Запад. *Ако славянофили и прозападно настроени спореха дали Русия трябва да е различна от Запада, без да изостава от него, то болшевиките я обявиха за по-напреднала от него. Русия олицетворява не изостаналото азиатско минало, а прогресивното съветско бъдеще...*

Но за разлика от повечето, които смятат, че болшевиките постигат пълното отделяне на Русия от Запада, американският политолог не смята така. За него този процес настъпва с разпадането на СССР. Първият сблъсък е на база идеология, вторият – на културно, религиозно и цивилизационно ниво, което според него е много по-силно и устойчиво.

Хънтингтън твърди, че въпреки всичко *комунизмът гради силни връзки със Запада... Марксизмът е западна идеология¹⁶... И това става с набиращите сила леви партии в Европа... Така дискусиата в Русия между славянофили и прозападно настроени се подменя с дискусия в Европа между десницата и левицата за бъдещето на Запада и за това дали Съветският съюз олицетворява това бъдеще.* Но с рухването на СССР тези връзки се разрушават, докато Западът се е надявал на обратното, те да се заздравят. *Щом руснаците престанаха да се държат като марксистки и започнаха да бъдат руснаци, пропадта между Русия и Запада се разшири. Конфликтът между либералната демокрация и марксизма-ленинизма беше конфликт между идеологии... Един западен демократ можеше да спори със съветски марксист. За него обаче е невъзможно да спори с руски православен националист.* С рухването на тази идеология пак излиза въпросът дали Русия е характерна православна и евразийска

цивилизация, различна от Запада и поела уникалната мисия да свърже Европа и Азия.

Според Хънтингтън политическият елит в тези държави се опитва да ги превърне в западни – нещо, което не може да стане. *Опитът им убедително демонстрира силата, жилавостта и еластичността на локалните култури и тяхната способност да се обновяват... Ако незападните общества искат да се модернизират, те трябва да направят това по собствен, а не по западен начин и следвайки примера на Япония, да развият собствените си традиции, институции и ценности и да се основават на тях. Онези политически лидери, които са обладани от месианското самочувствие, че могат радикално да преобразуват културата на своите общества, са обречени на провал. Като примери могат да бъдат посочени Петър I и Кемал Ататюрк. Политическите лидери могат да правят история, но не могат да избягат от историята. Те създават раздвоени държави, но не създават западни общества. Те заразяват страните си с културна шизофрения, която се превръща в тяхна постоянна и определяща характеристика* (Huntington, 2002: 219).

Много хора могат да спорят с горепосоченото, но то кореспондира с цялата теза на Хънтингтън за сблъсъка на цивилизациите. Както споменах, този сблъсък за него е на културно и цивилизационно ниво и е водещ. Днес сме свидетели как анализите на Хънтингтън стават наша реалност. Кой знае... един ден може Франсис Фукуяма също да излезе прав, но не и днес.

Още от Петър I, дори и по-рано – съпоставяйки Киевска и Московска Рус, Русия търси себе си. Тя се възражда като държава много пъти, и все различна, но въпросът тя Изток ли е, Запад ли е, или нещо различно, колкото и да е стар, остава.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Има теза, която се опитва да обясни културната изостаналост на Русия с това, че богослужебните книги, които тя ползва, са на славянски език. По този начин няма достъп до книги на гръцки и латински език, което още повече я затваря от Запада. Лично за мен това твърдение е необосновано.
2. Марксизмът е чудесен пример за такъв тип пречупване. Марк Слоним нарича това явление *история на „предтечата“*, когато безцеремонните потомци не само крадат идеи, но и така ги вкарват в действие, че се получава нещо коренно противоположно на това, за което са мечтали техните творци. Вж: Slonim, M. (2006). *Russkie predtechi bolshevizma*. Moskva, s. 63. [Слоним, М. (2006). Русские предтечи большевизма. М., с. 63].

3. Тази тема е разгледана от Деян Кюранов в двете му статии: Кюранов, Д. Толстой за Кавказ, България и Хаджи Мурат. – И – Европейският департамент: Война и мир. – В: Култура, <http://kultura.bg/> (към 02. 11. 18).
4. Руската интелигенция също има своите специфики и тя не е това, което е западната интелигенция. Руският интелигент може и да не се занимава с умствен труд, но той задължително е срещу самодържавието и задължително е възприел някоя идеология, и то като догма.
5. Вж: Медушевский, А. (2007). Причины крушения демократической республики в России 1917 года. – Отечественная история, № 6, 6 – 7.
6. Вж: Галин, В. (2004). *Тенденции. Война и революция*. М., 53 – 55.
7. Вж: Булдаков, В. (2007). Нарастание хаоса можно было сдержать – массы хотели легитимации своих завоеваний. – В: Февральская революция 1917 года в российской истории. – *Отечественная история*, № 5, 2007, 15 – 16.
8. Вж: Атанасова, А. (2017). *Меншеvizмът 1917 година: пропуснатите възможности*. Шумен.
9. Самите меншевики, в лицето на своите февруарски водачи Ираклий Церетели и Фьодор Дан, осъзнават, че Съветите стават пречка за изграждането на демократични структури на държавата. Те дори ги наричат *временни бараки на демокрацията*, но така и не намират сили за тяхното премахване. В руската история Съветите от добра меншевишка идея се превръщат в лоша болшевишка действителност.
10. *Меншевики в 1917 году*. Т. 3. Ч. 2. М., 1997, с. 586.
11. Дори на II конгрес на партията, когато се разделят на меншевики и болшевики, подкрепящите Мартов са били повече. Но Ленин държи неговата фракция да вземе името болшевики, още оттогава той си прави планове за взимането на властта и си дава сметка, че масата не би застанала зад партия с име малцинство, за него това е символ на слабост. За Акселрод е важно да ги наричат *социалдемократи, а не меншевики или болшевики*.
12. Валтер Шубарт – немски философ, който в книгата си „Европа и душата на Изтока“ пише за приближаващата катастрофа на западната цивилизация. Той е убеден, че тази цивилизация е непригодна за Русия. А тя, като държава, е призвана да спаси Европа. В Русия тази идея намира много последователи, докато в Западна Европа тя си остава екзотика. Преди Шубарт подобна теза развива и друг немски философ – Франсис Баадер, който търси и вижда спасението на Запада в Русия и православието.
13. Кенан, Дж. „Дългата телеграма“. <http://desebg.com/2011-01-12-14-11-34/2667-2016-03-02-08-28-35> (към 16. 11. 18 г.).
14. Бердяев, Н. Евразийци. http://www.vehi.net/berdyayev/evrazis.html#_ftn1 (към 17. 11. 18 г.)
15. За възгледите на евразийството виж: „Исход к Востоку“ (1921); „На путях“ (1922); „Евразийство. Опыт систематического изложения“ и др.; За евразийството Вж: Григорова, Д. (2008). *Евразийството в Русия*. София.

16. Не са малко историците, които виждат в болшеvizма опит да се наложи една западна идеология в Русия. Разликата е, че за някои тази идея е толкова изопачена и русифицирана от тях, че тя става коренно различна от първообраза си, а за други си остава западна въпреки всичко. За Павел Кузенков *болшеvizмът въобще не е антизападно движение... точно обратното, той е крайно, радикално „западничество“*. Кузенков, П. Рудимент ультракуменического проекта, или зачем Константинополю понадобилось введение нового календаря? http://pravoslavie.ru/118168.html?fbclid=IwAR3N2qJEsL2BFLs_2TeFt37zmEWxNma4YMF7RGEff5nDOWf0JZerpQoKHs (към 04.01.19 г.)

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Akselrod, D. (2008). *Rukopis pisma P. V. Akselroda Yu. O. Martov. – V: Nenarokov, A. Istoriya odnogo pisma*. Moskva. [Рукопись письма П. В. Аксельрода Ю. О. Мартову. – В: Ненароков, А. (2008). *История одного письма*. Москва].
- Berdyaev, N. (2007a). *Samopoznanieto. Ruskata ideya*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007а). *Самопознанието. Руската идея*. Т. 6. София].
- Berdyaev, N. (2007b). *Samopoznanieto. Dukhovetena ruskata revolyutshiya*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007б). *Самопознанието. Духовете на руската революция*. Т. 6. София].
- Buldakov, V. (2007). – V: *Fevralskaya revolyutshiya 1917 goda v rossiyskoy istorii. – Otechestvennaya istoriya, № 5*. [Булдаков, В. (2007). – В: *Февральская революция 1917 года в российской истории. – Отечественная история, № 5*].
- Dalin, D. (1988). *Menshevizm v period sovetской vlasti. V: Menshevik. Benson*. [Далин, Д. (1988). *Меньшевизм в период советской власти. – В: Menshevik. Benson*].
- Dobrev, D. (2018). *Evropa – filozofiya i politika*. Sofia. [Добрев, Д. (2018). *Европа – философия и политика*. София].
- Huntington, S. (2002). *Sblusukut na tshivilizatshii*. Sofia. [Хънтингтън, С. (2002). *Сблъсъкът на цивилизациите*. София].
- Kara-Murza, S. (2017). *Fevral – Oktjabr. Dve revolyutshii – dva proekta. Moskva*. [Кара-Мурза, С. (2017). *Февраль – Октябрь. Две революции – два проекта*. М.].
- Milyukov, P. (2014). *Istoriya Vtoroy russkoy revolyutshii. Moskva*. [Милюков, П. (2014). *История Второй русской революции*. Москва].
- Nolte, E. (2011). *Evropeyskata grazhdanska voyna*. Sofia. [Нолте, Е. (2011). *Европейската гражданска война*. София].
- Pipes, R. (1994). *Russkaya revolyutshiya. Bolsheviki v borbe za vlast 1917 – 1918. Kniga 2, Moskva*. [Пайпс, Р. (1994). *Русская революция. Большевики в борьбе за власть 1917 – 1918. Книга 2, Москва*].

- Solzhenitshin, A. (2017). *Razmyshleniya nad Fevral'skoy revolyutshiey*. – Rodina, Fevral. [Солженицын, А. (2017). *Размышления над Февральской революцией*. – Родина, Февраль].
- Shubart, V. (2000). *Evropa I dusha Vostoka*. Moskva. [Шубарт, В. (2000). *Европа и душа Востока*. Москва].
- Snyder, T. (2018). *Putyat kum nesvobodata*. Sofia. [Снайджер, Т. (2018). *Пътят към несвободата*. София].

RUSSIAN REVOLUTIONS – EAST AND WEST

Abstract. Russia has always been making efforts to define itself, since the rule of Peter I, and even earlier, by comparing itself to Kievan Rus and the Grand Duchy of Moscow. Russia has always managed to revive itself as a country, though always different, but the question remained – was Russia the East or the West, or was it something else, no matter how old it was? In all respects, Russia is Europe and its place is in Europe but the way it is governed always pushes the country toward the East.

✉ **Dr. Asya Atanasova, Assoc. Prof.**
Konstantin Preslavsky University of Shumen
115, Universitetska St.
9712 Shumen, Bulgaria
E-mail: asya_atanasova@abv.bg